

Геєць В.М., академік НАН України

директор Інституту економіки та прогнозування НАН України

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС І РОЛЬ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Досліджено соціальну організацію суспільства, ментально-політичні рубежі на європейському просторі, і роль інститутів у процесі європеїзації. Розглянуто проблемні питання для України та ЄС як найбільш ефективного формування на європейському континенті. Обґрунтовано необхідність підвищення ступеня самоорганізації українського соціуму шляхом соціального навчання¹.

К л ю ч о в і с л о в а : соціальний порядок, соціальна взаємодія, процеси соціалізації, глобальні інтеграційні угруповання, ментальна ідентичність, соціальне навчання.

Зв'язок індивіда й суспільства, як відомо, ґрунтується на засадах соціальної організації суспільства. Першоосновою сприйняття її людиною є інститути соціалізації, завдяки дії яких формується, підтримується і розвивається соціальний порядок і соціальна взаємодія в суспільстві. Саме внаслідок дії інститутів соціалізації суспільство формується як єдине ціле, в якому виявляється та чи інша ідентичність. Це означає, що ідентичність є результатом процесів соціалізації. В них розкривається притаманний тому чи тому суспільству характер міжлюдського спілкування і міжлюдських зв'язків, а також зв'язків людини й суспільства, людини й держави, й, зрештою, суспільства та держави як міжнародного суб'єкта. Завдяки процесам соціалізації в ньому відбувається, хоча й повільно та інколи із загостренням внутрішніх суперечностей у країні, універсалізація в глобальному вимірі взаємостосунків, притаманних міжнародному спілкуванню на основі загальноприйнятних людських цінностей і унормованих стосунків.

Оскільки соціалізація у різні періоди відбувається по-різному через різні природні, просторові, історичні, цивілізаційні процеси у минулому і в сучасності, то внаслідок цього між країнами і народами формуються певні ментальні, політичні, економічні і соціальні рубежі. Вони розділяють не тільки країни, а часто навіть населення окремих країн, незважаючи на те, що в глобальному вимірі вже існують певні упорядковані правила поведінки, доведені до рівня навіть їхнього юридичного

¹ Дослідження виконано при підтримці НАН України у рамках проекту "Росія і Україна у загальноєвропейському просторі: гармонізація інтересів і об'єднання зусиль" (№ 10-02-00761a/U) спільного конкурсу НАН України і Російського гуманітарного наукового фонду (РГНФ).

супроводу. Хоча й правила змінюються під впливом обставин, особливо в періоди загострень, які є результатом криз, воєн тощо.

Разом із тим на тлі існуючих рубежів та їхньої протидії паралельно відбувається процес поглиблення формування глобальних інтеграційних угруповань за різноманітними ознаками. Інколи вони мають назву транснаціональних політичних просторів [1], де домінують чи то економічні, чи то соціальні, чи то політичні процеси, внаслідок чого формується "... простір спільних норм, правил, принципів і цінностей" [1, с. 159]. Основна їхня мета – підвищити потенціал щодо розв'язання проблем сучасного і майбутнього розвитку.

Одним із відомих ментально-політичних рубежів на європейському просторі є рубіж між окремими країнами та країнами-членами Європейського Союзу. У ньому за деклараціями і фактами життя домінують не тільки демократія й верховенство права, а й існує певна змістовна цілісність виявів форм взаємодії, і навіть процесів соціалізації, що визначають зв'язок життєво важливих і соціально значущих засад цілісності організації суспільства. Вони є основою життєздатності суспільства і держави як окремого народу, так і багатьох народів, зокрема в умовах функціонування ЄС і самого ЄС як такого.

Вважається, що інтегративна діяльність країн-членів ЄС (у сфері економіки, політики і соціокультурній діяльності) формує позитивні умови не тільки для економічного піднесення, а й розвитку соціального середовища. У свою чергу воно піднімає на новий рівень співпрацю у сфері економіки і сприяє досягненню єдності поглядів у сфері політики. Та далеко не все так однозначно, а тому процес так званої європеїзації має й зворотний бік.

Європеїзація зводиться до сприйняття менш конкурентоспроможними країнами умов, що формують більш конкурентоспроможні країни, перш за все у сфері економіки. А тому в соціальному середовищі тих і тих виникають суперечності, які ведуть до підвищення соціальної напруги, внаслідок чого, наприклад у Греції, соціальні проблеми загрожують перерости в революцію. Тобто в умовах потрясінь починають діяти такі інститути соціалізації, які можуть зламати традиційну соціальну організацію суспільства, руйнуючи соціальний порядок і багато традиційних форм соціальної взаємодії в суспільстві як окремої, так і багатьох країн. Зокрема, саме це сьогодні загрожує ЄС. Багато експертів висловлюють думку, що вже можливий розпад традиційного ЄС внаслідок розладу зони євро через різні форми економічного циклу та різний рівень розвитку окремих країн. Власне саме такого характеру події зумовлюють глибше вивчення проблем соціальної взаємодії населення окремих країн як у позитивному, так і в негативному планах, щоб у майбутньому уникнути можливих потрясінь. Хоча поки що і є сумніви, але все ж таки з певною мірою ймовірності говорять про те, що нинішня криза в окремих країнах ЄС може перерости в повну катастрофу для Європи [2, с. 10–15].

У такому плані правомірність порушення цього питання є логічно обумовленою, оскільки завдання на перспективу для ЄС – перейти від ідеалізованого організму до тверезомислячого [2, с. 15]. А це означає, що наша політична мотивація до зближення з ЄС чи то через входження з ним у зону вільної торгівлі, чи внаслідок іншої інтегративної дії має бути доведена до рівня, коли можна уникнути нових потрясінь, викликаних не надмірною корупцією, авторитаризмом чи чимось іншим деструктивним, а елементарною невпорядкованістю як у сфері економічних стосунків, так і в соціальному середовищі. За висновком Ж.Сапіра, ЄС – це політичний проект, у процесі реалізації якого порушені основи теоретично обумовлених вимог економічної інтеграції [3, с. 3–18], а також умови формування валютних зон

Р.Манделли. На перспективу важливо виходити з факторів, що визначають майбутнє економічне і соціальне середовище з близькими цінностями, хоча б у сфері економіки та економічної політики.

Між ЄС на європейському Заході й країнами-сусідами на європейському Сході, зокрема Україною й Росією, існують давно і різнобічно охарактеризовані у фундаментальних роботах сучасних істориків і минулого ментально-політичний, соціально-економічний і військового характеру рубежі. Це, з одного боку, а з іншого – прагнення народів цих країн до участі у процесах глобальної регіоналізації і набутті членства в результаті формування транснаціональних політичних просторів. Тому важливо виявити ті особливості фундаментальних процесів соціалізації людини, внаслідок дії і виявів яких вказані рубежі можуть долатися для успішної участі в глобалізаційному об'єднанні народів. Ми поставили завдання саме в такому контексті прослідкувати проблемні питання для України та ЄС як найбільш ефективного формування на європейському континенті [1, с. 159].

Важливо звернути увагу на те, яким чином можна розширити соціально значущі форми взаємодії народів, і те, як змінити і підвищити роль інститутів соціалізації, щоб не допускати можливих конфліктів інтересів. Тут потрібно виходити з того, що політичні декларації й різного роду суспільні й економічні процеси не дають достатніх підстав для подолання ментальних рубежів, якщо не відбулися або в достатній мірі не відбуваються процеси соціалізації, завдяки яким досягається ментальна ідентичність. Вона дозволяє поглиблювати результативність у процесах політичного взаємопорозуміння і навіть політичної соціалізації, що є результатом залучення людини до відповідної інформації, засвоєння ідей, поглядів і взірців політичної поведінки [4].

Проте ми одночасно маємо усвідомити, що соціальна еволюція відбувається досить повільно, а тому окремі ознаки культурного генотипу можуть виявитися навіть через століття і мати виключне значення у формуванні поведінки сучасників.

Як свідчить досвід європеїзації народів, що входять до Європейського Союзу, в ЄС політична соціалізація є достатньо високою завдяки домінуванню демократії і пануванню закону. Але закони окремої країни, інтереси та способи організації суспільного життя в ній не можуть стовідсотково збігатися з нормами ЄС, тому досягти успіхів у подоланні ментальних рубежів повною мірою не вдається. Насправді, саме через них можуть початися і вже відбуваються окремі зворотні процеси.

Прикладом може бути прагнення країн-фаворитів ЄС, таких як Франція, Німеччина і Австрія, ввести нові обмеження в міжкраїнних переміщеннях населення Євросоюзу. Тобто вони виступили за деякий перегляд Шенгенських угод, щойно з'явилася загроза міграції африканських біженців, представників ментально неідентичних народів Африки.

Вводяться міграційні обмеження між країнами, які вже неодноразово декларували успіхи в досягненні європейської ідентичності. В умовах екзогенних загострень країни-фаворити пропонують уведення як ендогенного чинника режим кордонів, де в такому разі не діють угоди, що підтверджують глибоку ідентичність саме серед європейських народів. Отож, транскордонні стосунки, які нібито спрощують структуру транснаціонального політичного і економічного простору, досить швидко реагують на реалії сучасних викликів глобального характеру.

Зрозуміло, що такі обмеження будуть введені і для країн з політикою сусідства чи партнерства. Це означає, що досягнута соціалізація держав за рахунок норм і правил багато в чому є формальною за змістом, а об'єктивістською основою такої соціалізації є індивідуальна соціалізація кожного, яка, власне, досягається через інститути соціалізації. Тому в процесі подальшої європеїзації народів для країн-претендентів

відводиться певна роль. Наприклад, європейська функція України реалізується шляхом подолання ментальних кордонів, в тому числі за рахунок подібних процесів соціалізації. За рахунок тільки політичних амбіцій і намірів різного характеру досягти успіху навряд чи вдасться. Соціалізація за європейськими зразками частини політичної еліти, яка прагне досягти політичної соціалізації європейського взірця, без соціалізації населення навряд чи буде успішною, якщо європейський досвід не відтворюватиметься через характерні національні інститути соціалізації.

І тому не випадково сьогодні (2010 р.), за результатами академічних соціологічних досліджень (Інститут соціології НАН України), за приєднання до союзу Росії і Білорусі виступають 61,4% респондентів, а за вступ України до ЄС – 45,5%. Причина полягає саме в тому, що ментальне розмаїття формує ментальні кордони, як це сталося в умовах гуманітарної кризи в Північно-Східній Африці, що вплинуло на сутність міждержавних стосунків зовсім на іншому континенті і в середовищі країн і членів ЄС, а також тих, хто до нього не входить. А в майбутньому таких криз в умовах дестабілізації світу і глобальних довгострокових викликів очікувати слід, і їх може бути багато.

Тому процес європейського зближення України багато в чому залежатиме не тільки від демократизації суспільного життя, подолання корупції і досягнення торжества закону, що є результатом політичної соціалізації, а й від того, наскільки реальними виявляться соціально значущі форми взаємодії населення України та народів ЄС для подолання відмінностей, що є достатньою умовою для нівелювання ментальних, а значить, політичних та інших кордонів.

Успішне вирішення цього завдання досягається, згідно з тлумаченням Т. Парсонса, організацією процесу соціального навчання протягом усього життя та розвитком і підтримкою мотивації особистості до участі в соціально значущих формах соціальної поведінки із залученням усієї палітри інститутів соціалізації, через які проходить людина. Враховуючи, що соціальна поведінка в українському суспільстві відмінна від соціальної поведінки населення багатьох країн Європейського Союзу, а Україна декларує своє бажання наблизитися до ЄС і навіть стати його членом. Для розв'язання такої суперечності важливо виходити з того, що для українців є можливим реалізувати свою участь саме у суспільному житті європейської співдружності, без чого подолати зазначений рубіж буде вкрай важко. Тим більше, що для цього треба буде засвоїти ще й політичну модель, характерну для провідних країн ЄС, і подолати слабкість інститутів влади, які на поворотних етапах не вирішують ключові проблеми відходу від олігархату та зниження рівня соціального напруження.

Отже, за наявності бажання на політичному рівні та можливостей щодо забезпечення процесу європеїзації українського суспільного й політичного просторів це означатиме, що процес наближення до ЄС стане реальним на органічному ґрунті. Як показано в нашій статті [5], інститути соціалізації в країнах ЄС та Україні за змістом виконують багато в чому відмінні функції та відіграють різну роль, що й закладає основу існування ментальних кордонів між Сходом і Заходом.

Додатково до названих у нашій зазначеній вище роботі інститутів соціалізації важливими у практичному плані щодо європеїзації для населення України є ще два. Один із них пов'язаний з освітою, яку українська молодь здобуває на Заході, другий – з трудовою міграцією, що дозволяє засвоювати норми і цінності європейського економічного і суспільного характеру, а після повернення поширювати набутий досвід. Хоча не все так просто, як здається на перший погляд і, головне, такий досвід не завжди є позитивним.

Європейський простір за рахунок провідних країн багато в чому має ознаки постіндустріалізму. Постіндустріальне суспільство цих країн – це суспільство, в якому

динамічно розвиваються такі ознаки, як "...домінуючий креативний (творчий) характер виробничої діяльності, демасовізація і деієрархізація цивілізації, деконцентрація виробництва і населення, різке зростання інформаційного обміну, диверсифікація діяльності, зближення виробництва і споживання, поліцентричні, самоврядні політичні системи, екологічна реконструкція економіки тощо" [6, с. 56].

Власне це – все те, що в принципі дає можливість для "...нової організації соціуму, яка вже внаслідок цього відкриває сприятливі можливості для вибухового впровадження технологій" [6] за рахунок соціальних модернізацій, реалізувати які можливо шляхом зміни характеру та змісту діяльності інститутів соціалізації. Такі необхідні соціальні зміни для успішної модернізації соціального порядку формують, як уже було зазначено, інститути соціалізації. Без таких змін не відбудеться ні модернізація, ні органічне поєднання зусиль країн-претендентів на вступ до ЄС і зусиль самого ЄС, в якому вже домінують ознаки постіндустріалізму. В такому разі успіх від інтеграції, тобто вступу до ЄС, можливий завдяки забезпеченню технологічної модернізації й інтеграції тоді, коли спостерігатиметься близькість у соціальних змінах.

Інакше можна бути членом ЄС, як Греція, але так і не здолати своє відставання від провідних країн. Така ситуація призводить до потрясінь глобального характеру, коли країні загрожує втрата контролю над її найефективнішими активами і передача їх під зовнішній контроль. А це вже реальна втрата економічного суверенітету.

Отже, попереду – необхідність соціальних змін і модернізації у країнах-претендентах на вступ до ЄС. І це є обов'язковою і водночас достатньою умовою, тоді як зміни, пов'язані з європейською ідеєю чи взяттям Україною тих або інших зобов'язань, можуть бути лише необхідними, але далеко не достатніми умовами. А тому існуючі критерії для вступу до ЄС є першоознакою, що формують новий образ держави та країни, яку вона уособлює. Але для народу країни процес соціалізації довший, глибший і соціально вразливіший, оскільки багато що з колишніх моделей суспільної взаємодії теж доведеться модернізувати.

Якщо йти шляхом розширення виконання тільки необхідних умов, то процес європеїзації України буде занадто довгим і навряд чи успішним. Тобто він буде малоефективним для розв'язання проблем української сучасності як у суспільному, так і в економічному відношеннях. Сутність процесів соціалізації полягає у змістовних діях відповідних інститутів, що їх здійснюють, та виявленні на їхній основі адекватності вимогам часу вказаних процесів щодо забезпечення організації і змісту діяльності соціуму. У процесі діяльності відбудеться перехід на нові засади розвитку. Їхній зміст матиме модернізаційну базу суспільного, економічного та технологічного розвитку, зумовивши вихід із затяжної посттрансформаційної кризи, і має бути спрямований на те, щоб зрештою подолати дилему зростання без розвитку. Через останнє ми вкотре падаємо у прірву і, як наслідок, втрачаємо десятиріччя. І скільки криз може бути попереду – ще невідомо.

При цьому вкрай важливо бачити, яким чином і в якому напрямі змінюватиметься значення українських інститутів соціалізації в контексті їхньої ролі в європейському просторі. У процесі їхньої майбутньої трансформації слід не повторити помилки минулого, на які звертав увагу В.Ключевський, який писав, що "...західноєвропейський розум був покликаний нами, щоб навчити нас жити своїм розумом, але ми спробували замінити ним власний розум..." [7]. Що з того вийшло, відомо і з історії, і з сьогодення.

Українське соціальне середовище, сприймаючи таку роль західноєвропейських інститутів соціалізації, буде остаточно дезорієнтоване у своєму соціальному майбутньому, тому що втратить соціальне минуле і стане на довгий, із незрозумілими наслідками для майбутнього, шлях організації національного соціуму. Підвищиться

роль міфологем, відірваних від економічних реалій життя, внаслідок чого ностальгія людей за колишньою планово-розподільчою системою та авторитарним керівництвом залишається доволі високою.

За підсумками соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ, респондентів, які вважали необхідним повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю, у 2010 р. було 31,6%. І це після 20 років побудови ринкової економіки [8]. При цьому державний облік і контроль глибоко укорінилися у наше історичне минуле, яке є формою мобілізаційного типу суспільного устрою, що домінував, як свідчать дослідження сучасників, ще з часів Київської Русі [9; 10]. А якщо додати, що в такому типі устрою ключову роль відіграють вищі керівники держави, і при цьому виходити з того, що станом на 2010 р. майже 47% респондентів були швидше незадоволені своїм становищем у суспільстві, а близько 64% респондентів вважали, що декілька сильних керівників нашої країни можуть зробити більше за всі закони та дискусії, то зрозуміло, чому населення країни має таку ностальгію за минулим.

У суспільній свідомості часто домінують взірці минулого без чіткої орієнтації на майбутнє. І хоча переважають оптимістичні погляди на майбутнє, водночас вони сповнені тривогою. Все це ставить перед політикумом і перед інститутами соціалізації невідкладне завдання формувати у населення необхідні у майбутньому погляди і поведінку. Тобто в процес модернізації соціальних інститутів потрібно одночасно включити їхню рольову змінну, що створить новий зміст процесів соціалізації українського соціуму в напрямі підвищення ступеня його самоорганізації. Здатність до самоорганізації за рахунок міжособистісної довіри та довіри до державних та громадянських інститутів і бізнесу є доволі низькою. Тому суспільство, в якому якість самоорганізації і довіра до неї не відповідають тенденціям сучасності, в якому право приватної власності та її захист неможливо реалізувати з позиції поваги до цінностей свободи, а можливо тільки шляхом підкупу чи адміністративного контролю судів, нездатне своєчасно трансформуватися в постіндустріальну стадію розвитку – тобто буде приречене на відставання. Тож так звані політичні устремління до європеїзації – бути європейцями і водночас жити своїм розумом – виступатимуть просто формою і аж ніяк не відповідатимуть змісту.

Звичайно, багато в чому успіх у соціалізації в постіндустріальному суспільстві досягатиметься за рахунок зміни підходів до освітняського процесу з урахуванням окреслених вище завдань європеїзації і соціалізації передусім молодого покоління. Але дослідження процесів соціалізації показують, що успіхів на цьому шляху поки що небагато. Саме тому важливо діяти й у інших напрямках. Одним із головних серед них є забезпечення участі в соціальних формах європейського стилю життя, що досягається за рахунок розширення контактів. Можливість їхньої реалізації визначається не тільки візовим режимом чи спеціально реалізованими спільними проектами, програмами тощо, що на сьогодні необхідно, але далеко не достатньо. Хоча ключовою, на мій погляд, щодо цього є теза, що справа не в недостатній активності ЄС чи України у створенні програм обмінів і розширенні контактів, а в наявності певних компетенцій у їхніх учасників, передусім України, оскільки в суспільстві дедалі більше і глибше формується змістовний розкол, який може втілитися в таких добре відомих напрямках, як:

- культурні ознаки та географічний розкол;
- смислова сегментація;
- диференційованість рівня життя, масова бідність та маргіналізація;
- відсталість і неосвіченість;

- політичні уподобання;
- соціальні епідемії (хвороби, пияцтво, хуліганство, наркоманія);
- злочинність та тероризм.

Важливо також і те, що для України рівень обміну в соціогуманітарній сфері з різними країнами Євросоюзу неоднорідний. Польща, країни Балтії (крім Литви), Чехія, Угорщина та інші колишні комуністичні країни ставляться до цього лояльніше. В цих країнах більше програм культурного обміну, які не передбачають навчання (це твердження не підкріплене даними, але про таке свідчить аналіз сайтів, які займаються підбором подібних програм, наприклад "unistudy.com").

Корисною для оцінки ситуації є інформація про країни-члени ЄС відносно подальшого розширення ЄС (за даними EVS, 2008). Скрізь домінує страх втрати національної ідентичності, тоді як страх втрати робочих місць або соціальної безпеки менший. Тобто програми обміну, найімовірніше будуть орієнтовані на промоцію локальних європейських ідентичностей: це підтверджується фактом, що у більшості академічних програм, націлених на довгострокове навчання (одержання ступеня), передбачається знання місцевої мови: іспанської, німецької, італійської тощо. Англійська як міжнародна мова більше розповсюджена в короткострокових обмінах.

Над цим належить замислитися й українцям. Цікаво, що верифікація європейського диплома в Україні – процес важчий, аніж верифікація українського диплома в Європі. Тобто отримання ступеня за кордоном швидше створює додаткові перепони для продовження кар'єри в Україні. Минулорічна ініціатива ЄС, викладена в стратегії "Європа-2020" у розділі "Мобільна молодь", напевно, збільшить чисельність молоді з України, яка навчатиметься у ВНЗ країн ЄС. Але чи повернеться вона в Україну і чи стане Україна тією країною, яка надасть перше місце роботи для такої молоді?

Останній аргумент є дуже важливим, бо вказана ініціатива ЄС передбачає надання гарантованого місця роботи протягом перших чотирьох місяців. Але слід пам'ятати: поки що "...українські дипломи легше визнати в Європі, ніж дипломи провідних європейських університетів – в Україні. При отриманні диплома про вищу освіту (бакалаврський чи магістерський рівень) за кордоном для продовження освіти в Україні необхідно пройти процес нострифікації в Міністерстві освіти та науки України. Для цього треба звернутися до Управління ліцензування, акредитації та нострифікації МОН із апостильованими та перекладеними документами про отриману вищу освіту (диплом, додаток до диплома) та пройти експертну раду в університеті, в якому існує подібна спеціальність. Процедура є платною та триває від трьох місяців і більше. У разі, якщо в українських ВНЗ немає подібної спеціальності (наприклад, гендерні студії), нострифікувати такий диплом фактично неможливо" [12]. Тоді виникає занепокоєння, що за певних умов українська молодь навряд чи після навчання в Європі повернеться додому і європеїзація, яку вони пройшли, навряд навчить нас жити, як писав В.Ключевський "своїм розумом".

"Людина, яка отримала звання доктора (PhD, Doktor, docteur тощо), може переатестуватися в Україні лише як кандидат наук, хоча... середня кандидатська дисертація з гуманітарних наук в Україні нараховує приблизно від 140 до 200 сторінок тексту, тоді як середня французька від 300 до 400 сторінок" [11].

"Проблемою визнання того чи іншого диплома в більшості країн Європи опікується служба з роботи з іноземними студентами, деканат або ректорат навчального закладу схожої спрямованості. Вони й вирішують, визнавати цілком чи частково іноземні дипломи (зокрема, з України). Якщо йдеться про часткове визнання, відповідні служби визначають, які предмети треба скласти студентові для повного

визнання документа. Міністерства освіти більшості європейських країн опікуються нострифікацією дипломів тільки в тому разі, якщо в країні немає ВНЗ, які готують спеціалістів із подібних спеціальностей" [11].

Висновок. Складна процедура верифікації іноземних дипломів є перепорою для академічної мобільності. Українці, що за окремими програмами отримали освіту у ЄС, стикаються з великою кількістю перепон у їхній верифікації в Україні. Це також позначається на мотивації щодо повернення в Україну після отримання освіти за кордоном. І це тільки форма. Що ж до змісту, то тут проблем не менше, і вони значно складніші. Оскільки освіта в Україні як соціальний ліфт працює незадовільно і отримати високооплачуване робоче місце без налагоджених стосунків неформального характеру, точніше, так званого "блату" чи протекції, досить важко, то молода людина, набувши фахового рівня після навчання в європейському університеті найімовірніше спробує шукати робоче місце в країні, де вона навчалася. Станом на сьогодні, студентів, які вчаться за кордоном, уже понад 30 тис. осіб.

Важливою є також оцінка процесів, які відбуваються в регулюванні міграційних потоків. Якщо візовий режим спрощує можливість контактів, то це працює на зближення, якщо ж ні, то це сприяє нелегальній міграції. Про загрози звуження можливостей отримання шенгенської візи для українців ми вже вище згадували.

За статистикою видачі віз країн-учасниць Шенгенської угоди у 2009 р., Україна посідає друге місце у світі (1125659, або 9,2% усіх віз) і поступається за цим показником лише РФ (3,578,672, або 29,4%), як повідомив О.Сушко. Цікавим є те, що у Білорусі, яка у загальному рейтингу посідає шосте місце (449,351, або 3,7%), одна віза припадає на 21 особу, тоді як в Україні удвічі менше – одна віза на 41–43 особи. Таким чином, незважаючи на відсутність Угоди про спрощення оформлення віз та більш високу ціну на візи (60 євро, а не 35) середній білорус їздить до ЄС удвічі частіше, ніж середній українець. Загалом консульства Польщі в Україні видали 39,8% усіх шенгенських віз. Щодо кількості відмов, то їхній рівень в Україні становить близько 4% від кількості заявок. "Чемпіонами" з відмов в Україні є консульство Іспанії в Києві (14,7%), консульство Німеччини в Києві (10,9%), а також консульства Латвії (10,2%) та Бельгії (9%). Низьку кількість відмов (1,5–3%) громадяни України у 2009 році традиційно отримували у консульствах Польщі, Словаччини, Угорщини, Швеції, Норвегії тощо.

Звіт "Зовнішня трудова міграція населення України" Українського центру соціальних реформ спільно з Держстатом України за 2009 р. свідчить, що трудова міграція у країни ЄС більш поширена серед осіб, що не мають вищої освіти (табл. 1). Понад 80% трудових міграцій українців здійснюються через друзів та родичів, тоді як частка організованих міграцій (через спеціалізовані агенції, програми) дуже мала.

Все сказане вище загалом свідчить про те, що програма "Східного партнерства" поки що не є ефективним інструментом забезпечення участі українського населення у формах соціальної поведінки європейського типу, а значить, процес соціального навчання за європейськими ознаками перекладається в першу чергу на українські інститути соціалізації. Про них досить докладно йдеться в авторській статті [5], оскільки саме завдяки інститутам людина опановує насамперед інституціалізовані цінності в суспільстві і отримує навички дотримання неінституціалізованих цінностей, які у сукупності формують норми і форми соціальної поведінки і завдяки яким реалізується соціальний статус людини.

Такий стан справ впливає на мотивацію поведінки людини в суспільстві, оскільки, згідно з поясненнями Е.Дюркгейма, соціальні норми і цінності мають якість внутрішньої сили примусу. Можна додати, що власне ця внутрішня сила примусу є пер-

шоджерелом стабільності суспільства і можливостей щодо його розвитку як системи, з одного боку. А з іншого – завдання перед політикумами України і ЄС полягає в тому, щоби соціально значущі форми в програмі "Східного партнерства" запрацювали ширше і активніше. Слід мати на увазі, що вони мають бути першочергово закладені в програми у сфері науки і освіти. Водночас у цьому слід покладатися і на громадські організації. Але, на жаль, рівень довіри до них в Україні вже років десять так і не перевищує 15–16%. Хоча кількість таких організацій зростає, кількість населення, що бере участь у їхній діяльності, не збільшується.

Таблиця 1

**Трудові мігранти за країнами перебування та рівнем освіти
у 2005–2008 рр.**

Показник	Всього, тис. осіб	у тому числі за рівнем освіти, %			
		повна вища	базова або неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня або початкова загальна
Кількість трудових мігрантів, усього	1476,1	13,9	17,3	59,0	9,8
у тому числі за країнами перебування:					
Російська Федерація	710,3	12,8	16,7	58,5	12,0
Італія	198,3	18,5	19,2	56,5	5,8
Чеська Республіка	175,1	7,3	8,0	77,0	7,7
Польща	118,1	5,8	22,1	63,3	8,8
Угорщина	47,0	7,9	39,1	41,9	11,1
Іспанія	40,0	19,8	25,2	48,0	7,0
Португалія	39,0	6,9	15,6	70,3	7,2
Інші країни	148,3	29,0	16,6	45,3	9,1

Джерело: Зовнішня трудова міграція населення України : звіт. – К. : Український центр соціальних досліджень, Держстат України, 2009.

Наявна статистика щодо програми "Tempus" (табл. 2) свідчить, що за 16 років дії програми в Україні реалізовано 347 проєктів, з яких 64% становлять проєкти, реалізовані протягом шести років (дані за 1993–2009 рр.).

Таблиця 2

**Статистика участі у індивідуальних програмах академічного обміну
"Tempus" і "Erasmus Mundus" у 2009–2010 рр.**

Країна	Кількість прийнятих заяв	Загальна кількість наданих заяв	Успішні заяви, %
Вірменія	13	74	17,6
Азербайджан	3	47	6,4
Білорусь	5	60	8,3
Грузія	9	49	18,4
Молдова	10	70	14,3
Україна	29	273	10,6

Джерело: звіт AEGEE – Europe \ AEG EE – European Students Forum – Association "Eastern Partnership Project" за 2011 р.

Якщо розглянути статистику участі українських науковців у найвідоміших програмах обміну у межах партнерства Україна–ЄС у контексті аналогічних даних інших країн пострадянського простору, то можна побачити, що, незважаючи на значну кількість науковців, що беруть участь у конкурсах, відсоток успішності в отриманні грантів є низьким [12].

Що стосується освітянської діяльності, то у ВНЗ країн Євросоюзу українські студенти входять до десятки основних груп іноземних студентів в Угорщині (8,2%, або четверта за чисельністю група від загалу іноземних студентів), Болгарії (5,4%, або п'ята за чисельністю група), Чехії (2,9%, або третя за чисельністю група), Естонії (1,9%, або шоста за чисельністю група) та Греції (0,5%, або десята за чисельністю група).

Серед "мобільних" іноземних студентів ВНЗ країн Євросоюзу (студенти, що проходять стажування за короткотерміновими програмами, проте не отримують ступінь у ЄС) українські студенти також входять до десятки основних груп іноземних студентів в Польщі (23,8%, або перша за чисельністю група від загалу іноземних студентів), Словаччині (8,2%, або третя за чисельністю група). Румунії (8%, або третя за чисельністю група), Чехії (2,9%, або третя за чисельністю група), Німеччині (2,6%, або сьома за чисельністю група), Словенії (1,7%, або сьома за чисельністю група), Литви (0,7%, або восьма за чисельністю група) та Латвії (0,7% або восьма за чисельністю група).

Студентський науковий обмін між ЄС та європейськими країнами, що не входять до складу ЄС (зокрема Україна), є рухом в одному напрямку: у 2002–2003 рр. пропорція студентів з європейських країн – не членів ЄС у загальному числі іноземних студентів, які навчалися в ЄС, становила 8%, тоді як студентів, що народилися в ЄС, проте здобували освіту в інших європейських країнах – не членах ЄС, не було зовсім.

Все вище зазначене дозволяє сформулювати деякі висновки.

I. Декларовані однакові умови трансформації – це ширма, якою ЄС прикриває свій невибір України. Технічна та фінансова допомога, що надається країнам-кандидатам і країнам із перспективою членства, кардинально відрізняється. Зокрема:

– недовіра населення у новоприєднаних до ЄС країнах – 32% в Литві, 44% в Естонії та 53% у Латвії (за дослідженням Eurobarometer "Осінь-2004") не відіграла ключової ролі. Україну ЄС не розглядав як можливого кандидата;

– однакові стартові можливості для всіх країн – це ілюзія. Доки Польща, Угорщина та інші країни-кандидати працювали над упровадженням *Aquis communautaire* (правова система Європейського Союзу, що включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ (ВР України, Закон "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 18.03.2004 р. № 1629-IV)), використовуючи обов'язкову систему всіх необхідних інституційних змін для виконання умов вступу до ЄС, Україні не пропонували приєднатися до цієї програми;

– кошти фінансової і технічної допомоги йшли в Україні на громадянське суспільство, на допомогу в приватизації, але не на зміну державних інституцій і приведення їх у відповідність до європейських.

II. Зазначене вище дозволяє стверджувати, що існує певна ізоляція у діяльності ВНЗ.

Так, з огляду на статистику, у сфері освіти Україна – одна з європейських "важковаговиків". Вона має величезну кількість вищих навчальних закладів (ВНЗ), посідає четверте місце в Європі за чисельністю громадян із вищою освітою. Розпочато реформацію згідно з вимогами Болонської конвенції (оцінки впровадження –

швидше негативні, є лише поодинокі позитивні приклади) 2005-го р. Водночас станом на початок 2010 р. у близько 20 групах, в які об'єднані найкращі європейські ВНЗ, немає жодного українського ВНЗ: зокрема, у таких знаменитих, як Coimbra Group (38 найстаріших і найпрестижніших європейських університетів, деякі з них молодші за такі українські заклади, як Києво-Могилянська та Острозька академії); Утрехтська мережа (Utrecht Network), в якій акцентується інтернаціоналізація через літні школи, програми мобільності та спільні навчальні програми й ступені; Ліга європейських дослідницьких університетів (League of European Research Universities) і "Найкращі промислові менеджери для Європи" (Top Industrial Managers for Europe), що сприяє студентському обміну та наданню подвійних ступенів, особливо студентам технічних й інженерних спеціальностей.

Попри загальний песимізм, є одна сфера, в якій Болонський процес досягнув успіху. Йдеться про мобільність студентів. Недавно завдяки інструменту Європейської політики сусідства Україна приєдналася до "Вікна зовнішньої співпраці" програми Erasmus Mundus, хоча справжніх переваг іще не відчула. Іноземні стипендії залишаються рідкістю для українських студентів. В Україні лише 135 студентів скористалися стипендіями програми Erasmus (враховуючи всі категорії), тоді як турецькі студенти отримали понад 7000 стипендій. Європейська Комісія виділила майже 10000 нових грантів, які фінансувалися програмою Erasmus Mundus у 2009/2010 навчальному році. Планувалося, що 8385 студентів і викладачів із вищих навчальних закладів прибудуть до ЄС для навчання або викладання в європейських ВНЗ, тоді як у партнерських інститутах з інших країн, що не входять до ЄС, мало навчатися чи працювати 1561 громадянин із країн ЄС [13].

Таким чином, можна констатувати, що більшість українців, які сьогодні навчаються на Заході, – це діти із заможних родин, але їхнє повернення в Україну малоімовірно. Якщо вони й повернуться, то робочі місця їм будуть забезпечені завдяки протекціонізму родини, проте їхній вплив на соціалізацію суспільної поведінки в Україні буде більш за все досить обмеженим. Така молодь живе і відпочиває в іншому суспільному вимірі, швидше розширюючи суспільний розкол, а не консолідуючи суспільство і тим самим не наближаючи, а віддаляючи реальне входження в ЄС.

За інформацією дипломатичних представництв України, в Польщі на заробітках перебувають 300 тис. громадян, в Італії та Чехії – по 200 тис., у Португалії – 150 тис., Іспанії – 100 тис., Туреччині – 35 тис., у США – 20 тис. У Росії лише офіційно (на основі ліцензій Федеральної міграційної служби цієї країни) працює близько 100 тис. українських громадян, загальна ж кількість українців, які працюють у цій країні, оцінюється в 1 млн осіб [14].

Зміна стратегії поїздок (способу заробітку) потягла за собою зміну тривалості перебування більшості мігрантів за кордоном. Вона істотно зросла. Якщо в середині 90-х років переважали кількаденні виїзди, а більше місяця тривали не більше 20% поїздок, то тепер найбільш поширений термін поїздок від 1 до 6 місяців (приблизно половина від загальної кількості поїздок). На такий термін виїжджають здебільшого до Росії, Польщі, Німеччини. Кожна п'ята поїздка, спрямована до Італії, Іспанії, Португалії, тривала ще довше – у середньому 1,5–2 роки.

Значно розширилася географія країн призначення мігрантів. Хоча Росія та країни, що є нашими західними сусідами, українські заробітчани відвідують найбільше, збільшується їхня присутність у "старій" Європі, деяких азіатських, навіть латиноамериканських країнах. Наприклад, у Португалії, де 1999 р. налічувалося лише 127 легальних іммігрантів з України, у 2002 р. їхня кількість зросла до 65,5 тис., тобто більш ніж у 400 разів.

У процесах європейської соціалізації населення України неабияке значення може відігравати трудова міграція, яка має за кількісними характеристиками достатньо високу питому вагу по відношенню до всього населення. За результатами аналізу О.Краузе [15, с. 26–34], масштабів поширеності та географічної спрямованості потоків зовнішніх трудових міграцій, соціально-демографічного складу мігрантів та характеристик їхньої зайнятості, згідно з обстеженням у 2008 р. Українського центру соціальних реформ і за участю Державної служби статистики в Україні та за фінансової і технічної підтримки Фонду Арсенія Яценюка, було проведене перше загальнонаціональне вибіркове обстеження населення з питань трудової міграції. Для пілотного обстеження обрали такі області: Вінницька (кордон з Молдовою та вихід на Румунію через Одеську та Чернівецьку області); Волинська (кордон із Польщею та Білоруссю); Донецька (кордон із Російською Федерацією); Житомирська (кордон із Білоруссю); Закарпатська (кордон із Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією); Івано-Франківська (кордон із Румунією та вихід на Польщу, Словаччину, Угорщину через сусідню Закарпатську область); Луганська (кордон із Російською Федерацією); Львівська (кордон із Польщею та вихід на Румунію, Словаччину, Угорщину через сусідню Закарпатську область); Одеська (кордон із Молдовою, Румунією); Рівненська (кордон із Білоруссю та вихід на Польщу через сусідні Волинську та Львівську області); Тернопільська (безпосередньо не обмежена державним кордоном, але межує з Чернівецькою прикордонною областю); Чернівецька (кордон із Молдовою, Румунією); Чернігівська (кордон із Білоруссю, Російською Федерацією). Під час цього дослідження було опитано 48 тис. осіб працездатного віку і встановлено, що 48,4% від загальної кількості заробітчан перебували в Російській Федерації і майже стільки ж у країнах Європейського Союзу (в Італії – 13,4%; Чехії – 12,8; Польщі – 7,4; Іспанії – 3,9 і Португалії – 3,0%).

Що стосується кількості трудових мігрантів, то дані є доволі різними. Одним із максимальних показників – 4,93 млн осіб [15], з яких 2 млн – це трудові мігранти в Росії, а решта у більшості – мігранти в європейські країни: 1 млн осіб – у Польщі, 0,5 млн осіб – в Італії, 0,35 млн осіб – у Греції, 0,20 млн осіб – у Португалії, 0,13 млн осіб – у Чехії, Іспанії, США, Німеччині. Решта (0,09 млн осіб) теж мігрувала, щоб працювати в європейських країнах (рис. 1).

Таким чином, станом на 1 січня 2006 р. близько 3 млн осіб працювали переважно в країнах Європи і, здавалось би, набували європейського досвіду соціалізації, що сприяє європеїзації достатньо широких верств населення України, тим більше, що переважна частина не була налаштована на те, щоб залишатися за кордоном для постійного проживання (рис. 2).

Досвід європейського характеру соціалізації трудових мігрантів з України є досить специфічним. Тільки 28,3% трудових мігрантів, що працювали за кордоном, мали трудову угоду з їхнім роботодавцем. Решта працювала нелегально [16, с. 257–281]. До того ж 60–70% не мають дозволу на проживання або працевлаштування. За даними Міжнародної організації міграції, близько 15 тис. українок зазнають сексуальної експлуатації за кордоном, а близько 100 тис. осіб перебуває у трудовому рабстві [17]. Згідно з обстеженням "Життєві шляхи населення України", значна частина трудових мігрантів скаржиться на неможливість заробити достатню кількість грошей під час перебування за кордоном (близько 56% опитаних), недостатність захисту від здирництва, шантажування та грабінництва (близько 56%), несправедливу оплату праці (близько 45%), неповноцінність відпочинку через велику тривалість робочого дня (у середньому близько 10 годин) і виснажливу працю (близько 56%) та незадовільні умови проживання, харчування і побуту [18].

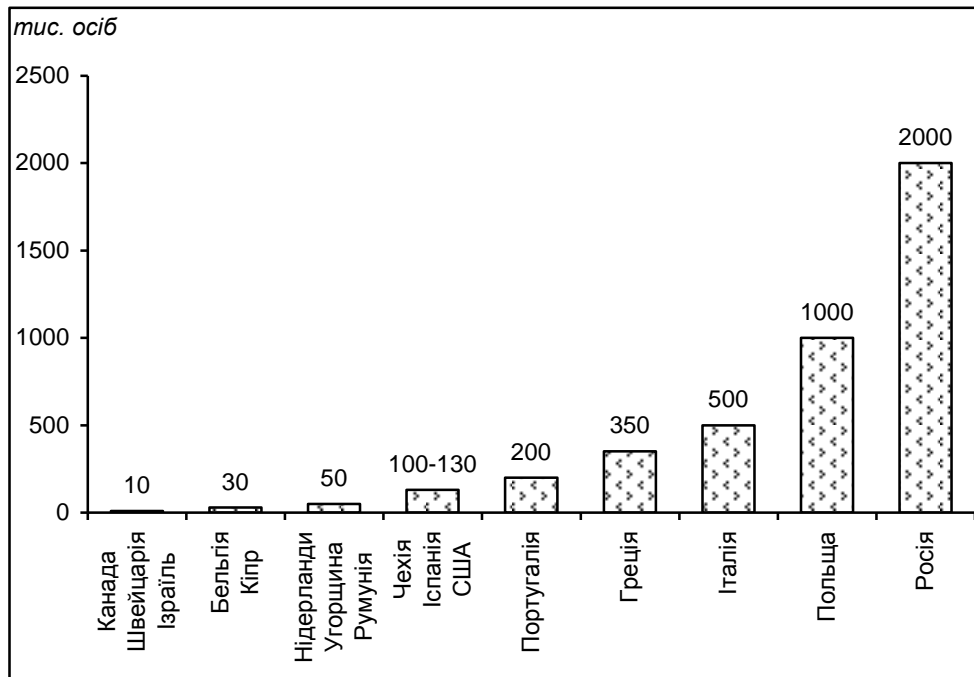

Рис. 1. Орієнтовна кількість українських трудових мігрантів у країнах світу станом на 01.01.2006 р. (тис. осіб у кожній країні)*

* З огляду на кількість трудових мігрантів у 4,93 млн осіб.

Джерело: Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність // Дзеркало тижня. – 2007. – 21 квітня. – № 15. – С. 8.

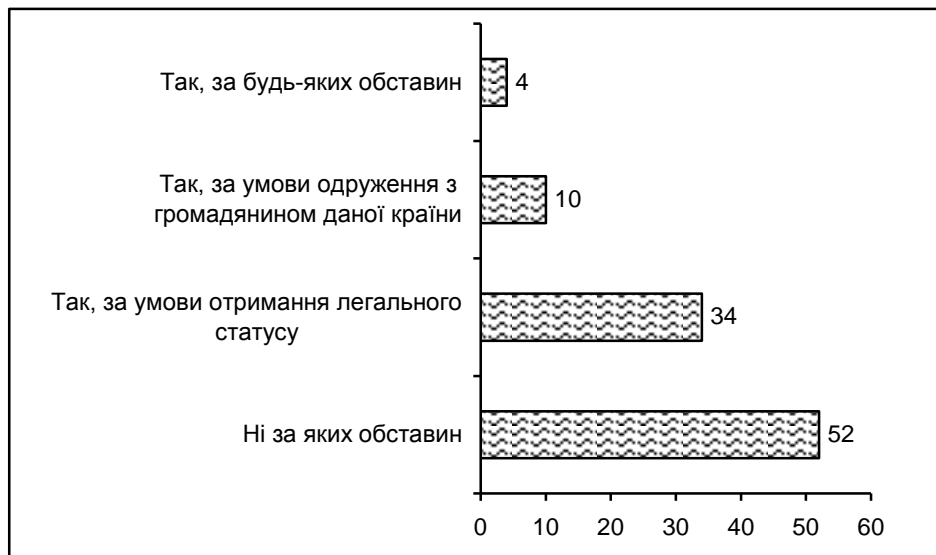

Рис. 2. Структура розподілу українських трудових мігрантів за бажанням залишитися за кордоном для постійного проживання, 2005 р., %

Джерело: Гайдуцький А.П. Характерні риси української трудової міграції за кордоном // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 88–92.

Таким чином, можна однозначно стверджувати, що принаймні половина трудових мігрантів отримує швидше негативний досвід європеїзації через трудову міграцію, яка може розглядатися як своєрідний інститут соціалізації, що формує викривлене уявлення про суспільне життя за європейськими взірцями. При цьому несправедливе ставлення до трудових мігрантів іноді доводилося до абсурду, коли в конфлікт змушені були втручатися органи влади обох сторін. Отже, трудова міграція з України має значну масу тінювих сторін життєдіяльності і як інститут соціалізації європейського змісту не працює ефективно, хоча населення іде цим шляхом, оскільки знайти в Україні роботу з пристойним рівнем оплати важко.

Л.Козак узагальнив порівняльні дані про доходи місцевих жителів та українських мігрантів у різних країнах [19]. Його дослідження виявили, що доходи українських мігрантів суттєво залежать від країни працевлаштування і сфери зайнятості. За підрахунками О.Левцуна, середній річний дохід одного мігранта за кордоном становить 4–6 тис. дол. США [14]. Дещо вищі оцінки наводить Є.Дикий. На його думку, середній місячний заробіток мігранта становить близько 650 або 7800 дол. США на рік (від 3600 дол./рік на сільськогосподарських роботах у Польщі до 12000 дол./рік у Португалії) [20]. У.Куйдич та Ю.Чорней зазначають, що у середньому українці у південних країнах ЄС заробляють близько 1000 дол. США на місяць. Більшими є зарплати на півночі ЄС – від 1600 дол. США на місяць, але там досить важко влаштуватися нелегально, зважаючи на прискіпливість місцевої імміграційної служби [21, с. 3–4].

Наведені оцінки збігаються з результатами опитувань українських і молдовських мігрантів, проведених Міжнародною організацією з міграції [17; 22]. З'ясувалося, що місячний дохід мігранта суттєво коливається у різних країнах. Найбільший дохід отримують мігранти у країнах Європейського Союзу. Особливо доцільно виділити Ірландію (3125 дол. США в місяць), Швейцарію (2300), країни Бенілюксу (1600–1675), Німеччину (1300) та Італію (934).

Значно менший дохід українців, які працюють у країнах Східної Європи: Чехія (527 дол. США на місяць), Румунія і Словаччина (430), Росія (371).

Порівняння виявили, що мігранти заробляють у середньому удвічі-вчетверо менше за корінне населення. Переважно в найбільш розвинених країнах світу (ЄС–15, США, Канаді) доходи українців утричі-вчетверо менші за середньомісячні зарплати найманих працівників. У Східній Європі доходи українських мігрантів лише у 1,5–2,0 рази менші, ніж у місцевих найманих працівників, у Польщі українці в середньому заробляють у 1,5–2,5 рази менше, ніж місцеві працівники.

О.Кривульченко зазначає, що в Італії з загальної кількості українських мігрантів 70–80% становлять жінки, які доглядають за пенсіонерами та малими дітьми, працюють домогосподарками. На таких роботах заробітна плата становить 500–800 дол. США на півдні і 800–1200 дол. на півночі Італії, зазвичай, житло і харчування надаються безкоштовно. У промисловості (здебільшого чоловіки) та сфері послуг (переважно жінки) заробітна плата коливається від 700 до 1300 дол. США на місяць. Витрати на проживання залежно від регіону досягають 100–200 дол. на місяць. У сільському господарстві заробітна плата становить 500–900 дол. США на місяць і залежить від сезону та регіону [23, с. 3–6]. Н.Карпачова також підтверджує, що такі зарплати є значно нижчими, ніж в італійців. Наприклад, якщо український мігрант на будівництві заробляє близько 520 дол. США, то італієць за таку ж роботу отримує не менше як 2000 дол. США [24].

Подібна ситуація спостерігається і в Іспанії. Як зазначає І.Винниченко, середній заробіток українця, який працює в Іспанії, становить 700 євро на місяць. Най-

менше заробляють в іспанських сім'ях – до 500 євро, максимально (до 1200 євро) – на сільськогосподарських роботах, у сфері обслуговування і на будівництві [25, с. 8–10]. А в Португалії українці працюють на тих самих роботах, що й португальці, однак дохід мігрантів утрое-вчетверо менший. Звичайно, значно більші заробітки в мігрантів у країнах північної Європи. За підрахунками О.Кокшарова, середній заробіток мігрантів у Великій Британії становить 7,9–10,5 дол. за годину, що трохи вище від британської мінімальної зарплати (7,9 дол./год.), тобто, працюючи десять годин на добу, за місяць можна отримати понад 2000 дол. США [26].

На основі вказаного вище, українські трудові мігранти зазнають серйозних тисків і нерівності в оплаті праці, що дає підстави стверджувати про недостатньо ефективну систему набуття європейського досвіду соціалізації. Але, з одного боку, реальність мотивує трудових мігрантів до підвищення своєї кваліфікації або, принаймні, до підвищення кваліфікації своїх дітей, оскільки значна частина доходів трудових мігрантів, які масово зайняті малокваліфікованою роботою, йде на оплату навчання дітей у вищих навчальних закладах. З іншого боку, набувається досвід боротьби за захист своїх інтересів та індивідуальної відповідальності за свої рішення і самоорганізацію діяльності, як це прийнято в країнах, які є реципієнтами для трудових мігрантів.

І, зрештою, ще одна важлива складова наслідків трудової міграції – соціально-економічна. Трудова міграція є фактором формування і розвитку ринку праці. Населення, яке набуло досвіду масового неорганізованого працевлаштування, є першоосновою функціонування повноцінного ринку праці в Україні. До нього має пристосовуватися національний бізнес, і українська держава має відрегулювати елементи ринку праці, в тому числі і в міжнародному відношенні, що сприятиме формуванню соціально значущих форм взаємодії населення України та ЄС.

Роблячи висновок із усього сказаного вище, можна стверджувати, що розвиток соціально значущих форм взаємодії населення України і ЄС та підвищення ролі інститутів соціалізації відбуватиметься найбільш успішно, якщо зміцніє валютний союз країн ЄС. Це забезпечить йому у майбутньому, хоча й не гарантовану, стабільність, на базі спільної бюджетної та фіскальної політики, що теж мають певний соціальний вимір. А це означає, що для умов економічної стабільності на майбутнє необхідна політична цілісність Євросоюзу, що має наближати його до формування все більших ознак єдиної країни з єдиною конституцією, з єдиним центральним урядом, з єдиним центральним банком тощо. Це означає поступове наближення до дедалі більшої федералізації ЄС. Але чи можливо це сьогодні? Найімовірніше – ні, оскільки тоді менш розвинені країни (регіони) потребуватимуть узаконення дотацій від більш розвинених, які стають регіональними формуваннями нового федеративного формування. На це не буде згоди за жодних умов – ні сьогодні, ні завтра. Крім того, для такого кроку немає підстав, якщо виходити з оцінки діяльності соціально значущих форм взаємодії населення країн ЄС, які почали "тріщати по швах".

Національний егоїзм в умовах кризи виявляється особливо яскраво. Кризу зони євро за наявних структурних диспропорцій в економіці ЄС подолати неможливо через різний рівень розвитку економіки країн-членів ЄС, тож база для виявів егоїзму весь час матиме свій своєрідний ресурс, що закладений і виявляється у конфлікті національних інтересів. А це означає, що соціально значущі форми взаємодії в досягненні своїх позитивних результатів (із тим щоб мати інтеграційний ефект зони ЄС, особливо для країн, що мають бажання зблизитися з ЄС) розвиватимуться досить повільно. Їхній інтеграційний ефект, можливо, посилиться тільки тоді, коли країна-претендент досягне у своєму розвитку такого рівня економіки, за якого її

інтереси збагатимуться з егоїстичними інтересами країн-лідерів. Інакше ефект від зближення буде ефемерним, тому що спільне соціальне середовище в зоні ЄС працює (і то не завжди, як це показав досвід Греції) доти, поки триває безкризова фаза розвитку економіки.

Така фаза не є нескінченною. Країни з відсталою структурою економіки і низькою конкурентоспроможністю та відповідною продуктивністю праці потрапляють у пастку суперечностей національних суверенітетів і егоїзму, подолати які не вдається. Таким чином, прагнення прискорити розвиток за рахунок формування спільного суспільного середовища, яке нібито мінімізує витрати, долаючи кордони для потоків капіталу, робочої сили, технологій і ресурсів, очікуваного ефекту не дає. Тому в першооснові майбутнього зближення лежить вирівнювання і конвергенція у сфері економіки, а соціально значущі форми взаємодії – це тільки одна з майбутніх умов достатнього характеру, яка після реалізації необхідного характеру кроків насправді стане підґрунтям уже нових успіхів у майбутньому. Такий сценарій формує базу для довгострокової майбутньої мінімізації соціальної напруги в ЄС, яка на сьогодні тільки зростає і яка може призвести (поряд із нерозв'язаністю боргових проблем, слабкою конкурентоспроможністю окремих країн) до розпаду нинішнього валютного союзу, який є однією із основоположних складових Євросоюзу.

Список використаних джерел

1. Транснаціональне політичне пространство: нові реальності міжнародного розвитку / [Н.А.Косолапов, М.В.Стрежнева, Ф.Г.Войтоловський і др.] ; отв. ред. М.В.Стрежнева. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 266 с.
2. *Гарбарук А.* Крах ЄС? / А.Гарбарук // Інвестгазета. – 2011. – № 22. – 13.06–19.06. – С. 10–15.
3. *Сапир Ж.* Кризис еврозоны и перспективы евро / Ж.Сапир // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 3. – С. 3–18.
4. Политическая социология : [учеб. для вузов] / под ред. Ж.Т.Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
5. *Гець В.М.* Інститути соціалізації в Україні та краях ЄС і тенденції розвитку та ключові відмінності / В.М.Гець // Український соціум. – 2011. – № 2, № 3.
6. Метаморфози російських модернізацій / Б.Земцов, А.Шубин // Свободная мысль. – 2011. – № 2. – С. 56.
7. *Ключевский В.О.* Афоризмы и мысли об истории / В.О.Ключевский. – М. : Эксмо, 2007. – С. 371.
8. Українське суспільство 1991–2010 рр. // Соціологічний моніторинг / Інститут соціології НАН України. – К., 2010. – С. 484.
9. *Галкин А.А.* Общественный прогресс и мобилизационная модель развития / А.А.Галкин // Коммунист. – 1990. – № 18. – С. 23–33.
10. *Фонотов А.Г.* Россия: от мобилизационного общества к инновационному / А.Г.Фонотов. – М. : Наука, 1993. – 272 с.
11. Проблема верифікації наукових ступенів [Електронний ресурс] // Аналітика: Болонський процес на папері, або Чому в Україні не визнають європейських дипломів. – Доступний з : <<http://www.eu-edu.org/ua/news/info/144>>.
12. EURODATA – Student mobility in European higher education [Електронний ресурс] / Maria Kelo/Ulrich TeichJer/Bernd Wachter (eds.) – Bonn : Lemmens Verlags- & Mediengesellschaft, 2006. – Доступний з : <http://ec.europa.eu/education/eras.mus/doc/publ/eurodata_en.pdf>.
13. European Union. External Action [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_topnews/news/20090701_01_uk.htm>.

14. *Левцун О.* Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс] / О.Левцун // Діалог. – 2005. – 20 вересня. – Доступний з : <www.dialogs.org.ua>.
15. *Краузе О.* Зовнішня трудова міграція населення України / О.Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 26–34 (Світова економіка і міжнародні економічні відносини).
16. *Прибыткова И.* Миграционное поведение и качество жизни населения в концептуальном и эмпирическом измерениях : материалы международной конференции ["Миграция и развитие" (Пятое Валентеевские чтения)] / И.Прибыткова. – М. : МГУ, 2007. – С. 257–281.
17. *Войтюк О.* Трудова міграція за кордоном та роль міграційного капіталу [Електронний ресурс] / О.Войтюк // Українське слово. – Доступний з : <<http://ukrslowo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html>>.
18. *Зовнішні трудові міграції населення України* / за ред. Е.М.Лібанової, О.В.Позняка. – К. : РВПС України НАНУ, 2002. – 206 с.
19. *Козак Л.В.* Економічна природа формування міграційного капіталу в Україні / Л.В.Козак // Сталій розвиток економіки. – 2010. – № 2. – С. 44–49.
20. *Дикий Е.* Жизнь на два мира / Е.Дикий // Эксперт. – 2006. – № 10. – 13–19 марта. – С. 53.
21. *Куйдич У.* Потом і кров'ю / У.Куйдич, Ю. Чорней // Львівська газета. – 2004. – 22 січня. – С. 3–4.
22. *Ваврищук Н.Г.* Еміграція робочої сили з України: теоретико-методологічні аспекти / Н.Г. Ваврищук // Наукові записки НаУКМа. – Том 56. – 2006 (Серія "Економічні науки").
23. *Кривульченко О.* Українська трудова міграція в Італії: умови праці та соціальне становище / О.Кривульченко // Аналітичні доповіді Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2003. – № 19. – С. 3–6.
24. *Карпачова Н.* Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном / Н.Карпачова // Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2003. – 103 с.
25. *Винниченко І.В.* В Іспанію по гроші та ... доброзичливість / І.В.Винниченко // День. – 2005. – 11 серпня. – С. 8–10.
26. *Кокшаров А.* Миграционный поток привел к перекраиванию экономической карты Европы [Електронний ресурс] / А.Кокшаров // Русскоязычная община Британии. – 2007. – 17 марта. – Доступний з : <www.obschina.org.ua>.

*Надійшла в редакцію
31.10.2011 р.*